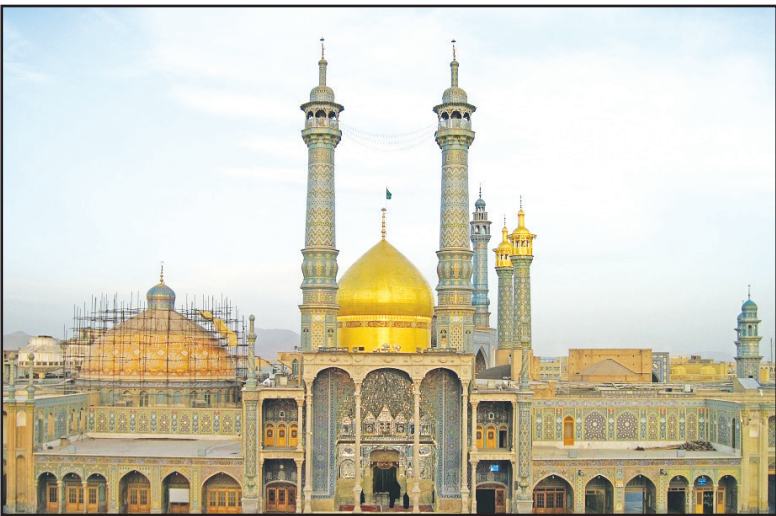




تاریخ
۶
شهریور
۱۳۹۶
دوشنبه

حرم حضرت معصومه، مأمنی برای عاشقان

نگین نجار ازلی / معمار، پژوهشگر معماری



انسان در طول تاریخ احترام و ارزش ویژه‌ای برای بزرگان دینی، ملی و فرهنگی قائل بوده است. شاید این احترام و ارادت در بین ایرانیان ملموس‌تر از مردم دیگر نقاط جهان باشد. با ورود اسلام به سرزمین ایران و گرایش مردم ایران به تشیع و علاقه ایشان به امامان معصوم و فرزندانشان آرامگاه‌ها و مقبره‌های زیبایی بر مدفن ایشان به دست معماران، هنرمندان و استادکاران ایرانی ساخته شد. این آثار از هنری در زمره شاهکارهای هنری و معماری قرار گرفتند. اما در این بین کمتر نامی از هنرمندان و صنعتگران و معماران زحمتکش این آثار باقی مانده است. برخی از این هنرمندان با خضوع و فروتنی که در وجودشان بود، هیچ گاه نامی از خود به یادگار نگذاشتند و برخی از این آرامگاه‌ها و مقبره‌ها نیز نامی از خود به یادگار نگذاشتند. اما در این بین کمتر نامی از هنرمندان و صنعتگران و معماران زحمتکش این آثار باقی مانده است. برخی از این هنرمندان با خضوع و فروتنی که در وجودشان بود، هیچ گاه نامی از خود به یادگار نگذاشتند و برخی دیگر اگر نامی از خود در گوشه‌ای از آثار ثبت کردند، همان نام است و هیچ اطلاعات دیگری از آنها وجود ندارد. برخی از این آرامگاه‌ها به صورت شهر و برخی به صورت زیارتگاه بنا شدند. آرامگاه‌هایی که امروزه قطب مهم مذهبی، فرهنگی برای جامعه ما محسوب می‌شوند و در نوع خود مساجدی هستند که مسلمین را به یک جا جمع می‌کنند.

باید گفت، با ورود مسلمین به ایران، اولین بناهایی که توسط آنها در شهرهای فتح شده بنا گردید، مساجد بوده‌اند. این ابنیه معمولاً در نقاط مرکزی و مهم شهر و برخی بر روی پرستشگاه‌های زرتشتی بنا می‌شدند. اعراب از خود سبک بخصوصی در معماری نداشتند و مساجد اولیه را با مصالح ساده از قیبل خلیف و تنه درخت ساختند، چنانچه سنت حضرت رسول اکرم چنین بود. در مورد ساخت مساجد صدر اسلام می‌خوانیم: «...تمام مردها از جمله خود بعبیر (ص) با دستان مبارکشان خاک و سنگ می‌آوردند و گل تهیه می‌کردند و مسجد را می‌ساختند. طرح این مسجد اسلویی گردید که در صدر اسلام سایر مساجد را از روی آن بنا می‌کردند، بدین طریق که سه ذراع سنگ در پی مساجد کار گذاشته و دیوارهای آن را با آجر بالا می‌بردند و سقف مسجد را با تته‌های درخت خرما و برگ مرسوم به جرید می‌پوشاندند...»

با گذر زمان و با استقرار اسلام و همچنین روی کار آمدن سلسله اموی در دمشق، شکل و کالبد مساجد از حالت ساده خود بیرون آمد و اسلوب معماری پیشرفته ممالک مغلوب مانند روم شرقی و ایران ساسانی در طرح‌های مساجد به کار گرفته

شد. در میان این مساجد و مراکز مذهبی آرامگاه حضرت معصومه جایگاه ویژه‌ای در دل شیعیان و ایرانیان دارد که به بهانه مناسبت ولادت باشکوه این بانو مکرمه، به بررسی حرم ایشان در زیر می‌پردازیم. آرامگاه حضرت معصومه در میان بقعه با بلندی ۱/۲۰ و عرض ۲/۹۵ در ۱۲/۲۰ متر قرار گرفته و با کاشی‌های نفیس و زرقام (آغاز قرن هفتم) پوشیده شده‌است. گرداگرد مرقد، دیواری به بلندی دو متر قرار دارد که در سال ۹۵۰ بنا گردید و با کاشی معرق آراسته شد که اکنون این دیوار با ضریح مشبک از جنس نقره پوشیده شده است. در سال ۶۰۵ هجری «امیر مظفر احمد بن اسماعیل» بزرگ خاندان آل مظفر، بزرگ‌ترین استاد کاشی‌ساز آن زمان «محمد بن ابی طاهر کاشی‌قمی» را به کار ساخت و پرداخت کاشی‌های متنوع مرقد وا داشت. او به مدت هشت سال به این کار مشغول بود تا سرانجام در سال ۶۱۳ کاشی‌های مرقد آماده و کار گذاشته شد. به نوشته شاردن، سیاح فرانسوی عصر صفوی، در کتیبه سردر بنا کلمه «ششاق درک» جهت ثبت سال بنا درج شده بود که زمان سلطنت شاه عباس دوم می‌شود. در سال ۹۶۵ هجری شاه طهماسب صفوی، در چهار طرف مرقد ضریحی آجری آراسته به کاشی‌های هفت رنگ و کتیبه‌های معرق بنا نمود و در اطراف آن منافذی باز بود تا هم مرقد دیده شود و هم زائران نذورات خود را داخل ضریح بریزند. پس از آن در سال ۱۲۳۰ هجری قمری فتحعلی شاه همان ضریح را نقره پوش کرد که این ضریح به مرور زمان فرسوده شد و در سال ۱۲۸۰ ضریحی که از نقره ضریح سابق و نقره‌های موجود در خزانه ساخته شده بود به جای آن نصب گردید. این ضریح چندین مرتبه تجدید بنا و اصلاح شد و سال‌های متمادی روی مرقد فاطمه معصومه باقی بود تا این که در سال ۱۳۶۸ هجری شمسی به دستور تولیت آن زمان، شکل ضریح را تغییر دادند و ضریحی را با ظرایف هنری ویژه‌ای به جای آن نصب نمودند که آن ضریح همچنان در رفراز قبر فاطمه معصومه برقرار است.

اولین گنبدی نیز که «پس از سایبان حصیری موسی بن خنزر» برقرار قبر فاطمه معصومه بنا شده است، درواقع قبه‌ای برجی شکل بود که به همت زینب دختر امام جواد از مصالح آجر و سنگ و گچ در اواسط قرن سوم هجری ساخته شد. به مرور زمان و پس از دفن بعضی از بانوان علوی در جوار

معماری همیشه آینه انسان و آرزوهایش بوده است

داراب دیا

صفحه
۵
شماره
۲۰۴۰
سال
بیست و سوم

هنر و معماری



مصاحبه با مهدی پارسی، معاون حوزه هنری استان فارس به مناسبت روز مسجد

مشکل مسجد نیست بلکه مشکل «مسجدی» است

سمیرا ناموراصل



می‌بینید؟ جایگاهشان از نظر جلب توریست به چه شکلی است؟

جذب توریست صفت اضافه مسجد است، چرا که مسجد اصلاً به نیت جذب توریست ساخته نشده به نیت جذب مسلمان و تولید انسان اهل مسجد ساخته شده است.

مسجدی مثل مسجد نصیرالملک یک جایگاه بسیار خوبی در بخش توریسم مذهبی باز می‌کند، چرا مسجد نصیرالملک دیگر مسلمان جذب نمی‌کند یا مسجد مشیر به همین صورت ولی مسجد مشیر را شاهد هستیم که فقط در مواقع اذان درب مسجد باز است یعنی در سایر ساعات روز با درب بسته مسجد رو به رو می‌شویم این در حالی هست که شما در صحبت‌هایتان اشاره کردید در قدیم درب مساجد همیشه باز بوده و مردم با مسجد در رفت آمد بودند. این موضوع باعث ضعیف شدن مسجد نمی‌شود؟

به نکته بسیار خوبی اشاره کردید. نگاه ما در سالهای بعد از جنگ نگاه توسعه محور شد یعنی در سالهای بعد از جنگ به سمت توسعه فیزیکی پیش رفت به سمتی که سرانه‌ی فضاها گسترش پیدا کنند به شکلی که اگر ۱۰۰۰ متر مسجد وجود دارد تبدیل شود به ۱۵۰۰ متر و اسم آن را گذاشتند کار دینی و فرهنگی کردن. اما در اصل به اسم کار فرهنگی کردن کار عمرانی انجام شد. مساجد ساخته شدند ولی آدم مسجدی ساخته نشد، برای یک ملت، آدم مسجدی به طور قطع از ساختمان مسجد مهم‌تر است.

البته، معماری مساجد هم مسلماً مسئله دارند زیرا معماری آنها معماری عجولگی است یعنی با سرعت و با شتاب در کوتاهترین مدت ممکن به ساخت مسجد پرداخته شده. به طوری که بعد از انقلاب در مدت ۳۰ سال بیش از ۱۰۰ مسجد در شیراز ساخته شد، این سرعت ساخت هیچوقت در تاریخ وجود نداشته است.

گاه‌آ دیده شده که هزینه‌های بسیار گزافی صورت گرفته برای ایجاد مراکز مذهبی در قلب آفریقا و اروپا این در حالی است که بعضی از مساجد تاریخی شیراز توریست رو هستند این به این معناست که ظرفیت‌های بالقوه خودمان را هم ببینیم. کوزه در خانه و ما گرد جهان می‌گردیم نباشد. اگر مراکز مذهبی که در محلات و بافت‌های تاریخی وجود دارد، درب آنها باز باشد توریست با پای خودش خرج می‌کند و به مرکز مذهبی می‌آید و می‌توان روحانیونی که به زبانهای خارجه مسلط هستند در مسجد مستقر کرد که با افراد گفتگو کنند و ترویج دین همین جا در سرزمین خودمان در خود مسجد شکل بگیرد.

تشنکر از وقتی که در اختیار ما گذاشتید، اگر صحبتی جهت تکمیل گفته‌هایتان دارید بفرمایید؟

فکرهاش می‌کنیم، به قول حضرت امام که فرمودند مساجد سنگر هستند سنگرها را حفظ کنیم اگر ما به دنبال احیای تمدن اسلامی هستیم اگر به دنبال این هستیم که یک شهری داشته باشیم که در آن شهر آموزه‌های دینی در رفتار مردمانش جاری و ساری باشد راهی جز توجه واقعی و جدی و عملیاتی به مساجد نداریم.

نور در کاسه مسی



عبور و مرور ساکنان شهر بود. در واقع مسجد همچون چشمه‌ای باصفا جویبارهای معنوی خود را به سوی محلات و اماکن جاری ساخته و نوعی فرهنگ پویای دینی را تبلیغ می‌نمایند. فضاهای شهری، خانه‌ها و محلات از ارزش‌هایی تأثیر پذیرفته‌اند که در مسجد بر آنها تأکید شده است. در شهرهای قدیم هر چه از اماکن مذهبی فاصله گرفته می‌شود، دایره گسترده‌تر شده و از فشردگی یا به بیانی دیگر از تراکم و انسجام پیوسته بافت آن کاسته می‌شود. در شهرسازی سنتی ما، مساجد به همراه زیارت‌گاه‌ها و تکایا، چنان در چشم اندازهای فرهنگی مؤثر واقع می‌شوند که در غالب آنها تنها ساختمان مرتفع شهری این اماکن هستند و بر پیکره‌ی شهری تأثیر نهادینه دارد. برای مثال پیکره شهری شیراز که با مشاهده دشت شیراز از شکاف کوه که در میان آن گنبدهای پوشیده از کاشی‌های رنگین نمایان است و بعد از آن حصار و برج و باروی شهر و بعد باغ‌های اطراف شهر که درختان سرو زیبا در آنها خودنمایی می‌کند و سپس تنگه الله اکبر و دروازه قران می‌باشد، حال غالب مساجد در نیمرخ شهری شیراز به صورت ملموس دیده نمی‌شود. اما این بناهای مذهبی نشانه‌های شهری دریافت تاریخی شهر شیراز می‌باشند که در عین حال جزئی از فضاهای عمومی شهر آن هم در مقیاس وسیع محسوب می‌شوند. نشانه‌های شهری که در بافت تاریخی شیراز وجود دارد، مجموعه‌ای بسیار غنی و آن هم به وفور دیده می‌شود. حال در محله تاریخی سنگ سیاه با نگاه اول بنای بی‌بی‌دختران چشم نواز می‌کند و سپس مسجد مشیر مسجد نصیرالملک در ذهن تداعی شده است یا تصور هماوایی الوان‌هایی که تأکید بر محراب مسجد و کیل را نشان داده‌اند.

به عنوان اولین سؤال تعریف شما از روز مسجد چیست؟
روز مسجد یک تعریف رسمی دارد، این روز مصادف با سالگرد آتش زدن مسجد الاقصی توسط اسرائیل است و به پیشنهاد سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی ۳۱ مرداد ماه را روز جهانی مسجد نام گذاری کرده‌اند و مدت‌هاست که این روز گرامی داشته می‌شود.

اما، اگر سؤال شما این باشد که روز مسجد چه روزی است و چه باید کرد؟ غالباً نامگذاری‌هایی به این شکل که برای شغلی یا برای موضوعی در نظر گرفته می‌شود بسیار داریم که در آن روز به آن قشر خاص توجه بیشتری می‌شود. مثلاً روز تولد، سالگرد یک واقعه، سالگرد وفات، روز معلم، روز پرستار و ... از آفت‌های این نامگذاری‌ها این است که در طول سال توجهی به آن موضوع نمی‌شود و به شلوغ کاری‌های همان یک روز بسنده می‌کنند تا سال بعد. مسجد هم بالطبع به این آفت دچار است؛ ولی می‌توان به چشم یک نقطه قوت هم به آن نگاه کرد و آن اینکه بخشی از بدنه‌ی جامعه در این روز مقداری عمیق‌تر و وسیع‌تر با مسئله‌ها، مفاهیم و صورتهای مسجد درگیر می‌شوند.

قاعدتاً در روز جهانی مسجد از سمتی باید چپستی مسجد و نقش آن در حیات فرهنگی، اجتماعی و تاریخی سرزمین‌های مختلف مورد بررسی قرار داده شود و از سمتی دیگر هم به خود مسجد به عنوان یک ساختمان توجه شود. به طور مثال در این روز دستی به سرو روی مسجد بکشند که البته قبل از ماه رمضان هم اینکار انجام می‌گیرد. در کل می‌توان گفت هر کسی از ظن خود به قصه نزدیک‌تر می‌شود و این روز یک بهانه است که نقش مسجد و اهل مسجد، در حیات، فرهنگی و اجتماعی هر منطقه بازخوانی شود.

با توجه به اینکه مسجد از مهمترین عناصر شهرهای اسلامی به حساب می‌آید، آیا مساجد معاصر ایران توانسته‌اند آن جایگاه مساجد قدیم را داشته باشند؟

تقریباً نه، در شهرهای بزرگ حقیقاً این اتفاق نیفتاده است، بخشی از آن بر می‌گردد به وضعیت اقتصادی، اقتصاد، معیشت و درآمد افراد در گذشته موضوع بسیار معین و مشخصی بود که با مباحث فعالیت دینی نسبت جدی داشت.

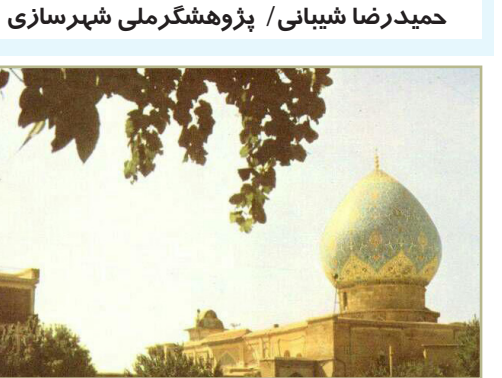
به همین دلیل مسجد به عنوان پایگاه بالانس کردن رفتارها خیلی نقش مهم و محوری داشت یعنی اگر فعالیت اقتصادی انجام می‌شد حلال و حرام بودنش به شدت مهم بود در نتیجه کسی که فعالیت اقتصادی انجام می‌داد باید در رفت و آمد با مسجد می‌بود.

وقتی به صورت مسجد در شهرهای کهن نگاه می‌شود، البته منظوم از کهن به طور مثال نیم قرن قبل است، متوجه می‌شوید که مسجد قلب تپنده شهر بوده که در شهرهای بزرگ مساجد جامع و در محلات مسجد محله این ویژگی را داشتند. مسجد در قدیم یک سامانه‌ی بزرگی بوده است که این سامانه علاوه بر اینکه باید مباحث دینی و اعتقادی را حل و فصل کند، به سایر نیازهای عمومی مردم هم پاسخ می‌داده است. و محلات نام‌های نویی یافتند. مثل چهارراه سینما سعیدی، مدرسه نیز در کنار مسجد تعریف می‌شدند. با این تعریف که دیگر عناصر مهم شهری در کنار مسجد قرار داشتند و اهالی این صنوف هم قاعدتاً برای به جای آوردن نمازهای یومیه خود به مسجد می‌رفتند.

در همین شیراز مساجدی وجود داشته که برای اقامه نماز صبح به حدی شلوغ می‌شدند که گاهی جای نمازخواندن در داخل مسجد برای بانو مسجد وجود نداشت. در رابطه با مسجد مشیر این موضوع به کرات شنیده شده است.

مساجد علاوه بر این پایگاه حضور علما نیز بودند، علمایی که حیات و مemat هر فرد مسلمان را به آنها پیوند خورده است.

توسعه در مجموعه‌های مرتبط با حرم، بازسازی و عمران این بارگاه مقدس را دنبال می‌کند. مجموعه حرم مطهر علاوه بر در اختیار قرار دادن دنیایی از معنویت و زیبایی، یک گنجینه‌ای تاریخی برای شهر قم هم محسوب می‌شود. مجموعه بناهای قدیمی حرم حضرت معصومه که امروز به ثبت ملی هم رسیده، از دیدگاه تاریخی و معماری اسلامی نکات بسیاری در خود نهفته دارد. به اعتقاد بسیاری، آستان مقدس این بانوی بزرگوار، جلوه‌گاه هنر اصیل ایرانی اسلامی و دست توانای هنرمندان ایرانی است، هنری برآمده از نیت خالص هنرمندان متعهد و دست‌های هنرمندانه آنان. امروزه این قطب مهم طیارتی، فرهنگی، گردش، مذهبی می‌تواند با ایجاد کرسی‌های ویژه، فرازها و ابعاد هنر اصیل ایرانی اسلامی را مورد بررسی و واکاوی قرار دهد تا ماحصل این کرسی‌ها در اختیار همه هنرمندان دنیا و به خصوص جهان اسلام قرار بگیرد. نکته مهم این که امروز، جهان اسلام نیازمند دسترسی به الگوهای اصیل هنر معماری است و باز هم این چنین حریمی است که به پشتوانه هنرمندان متعهد و شیعه، می‌تواند برای همه هنرمندان جهان اسلام الگوی کاملی در هنر معماری ارائه کند.



در نظام سنتی شهرسازی ایرانی اسلامی، مساجد به انضمام مراکز زیارتی و آموزشی، بعد معنوی و فکری شهرها را به وجود می‌آوردند. در شهرهای اسلامی، محلات مسکونی، بازار و سایر مراکز اقتصادی – اجتماعی با پیروی از نظم خاصی حول محور مساجد قرار گرفته‌اند. حال آنکه در بررسی‌های به عمل آمده از قدیمی‌ترین مساجد ایران، این گونه به نظر می‌رسد که مرکزیت و محوریت مناطق مسکونی با مساجد بوده و در مکان‌یابی مساجد سعی گردیده که این اماکن جهت کلی شهر وساختمان‌های مسکونی را مشخص نمایند. برای نمونه این مطلب را می‌توان در مسجد جامع عتیق شیراز ملاحظه کرد. موقعیت و اهمیت خاص این مسجد، توسعه شهری شیراز را در دوره‌های بعد شکل داد. چنانکه مسجد جامع عتیق یک نقطه مرجع در طراحی مساجد شیراز و فارس مطرح می‌شود. علت مرجع بودن آن از نگاه شهرسازی این گونه به نظر می‌رسد که ارتباط مسجد با بافت اطراف به لحاظ ورودی‌ها آن می‌باشد و فضای برای